

Становлення української державності
у середині XVII ст.

1 липня 1569 року в наслідок Люблінської унії утворилась нова держава - Річ Посполита

Переважна більшість українських земель опинилася в складі однієї держави і представляла собою 6 воєводств:

Другою після занепаду Русі спробою створення незалежної держави була **Визвольна війна** середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького

Причини війни:

Соціально-економічні:

- Посилення кріпосного гніту та збільшення податків
- Свавілья польської адміністрації
- Скорочення реєстрового козацтва та покріпачення нереєстрових козаків

Національно-релігійні:

- Утиски православ'я
- Поширення унії
- Політика колонізації населення

Політичні:

- Відсутність власної державності
- Нерівність в правовому і політичному становищі української православної шляхти
- Владні амбіції козацької верхівки

Зовнішньополітичні:

- Московська держава і Швеція прагнули послабити РП, підтримували козаків
- Послаблення влади короля через сваволі шляхти
- Невтручання європейських країн через Тридцятирічну війну (1618 – 1648)

Мета війни: звільнити Україну з-під Речі Посполитої, сформувати власну Українську державу

Характер війни: антифеодальний, національно-визвольний під релігійними гаслами

Рушійні сили: козацтво, селянство, міщани, дрібна шляхта, православне духовенство

Перші перемоги повстанців:

19 квітня – 6 травня 1648 - Битва на **Жовтих Водах**

15 – 16 травня 1648 – битва під **Корсунем**

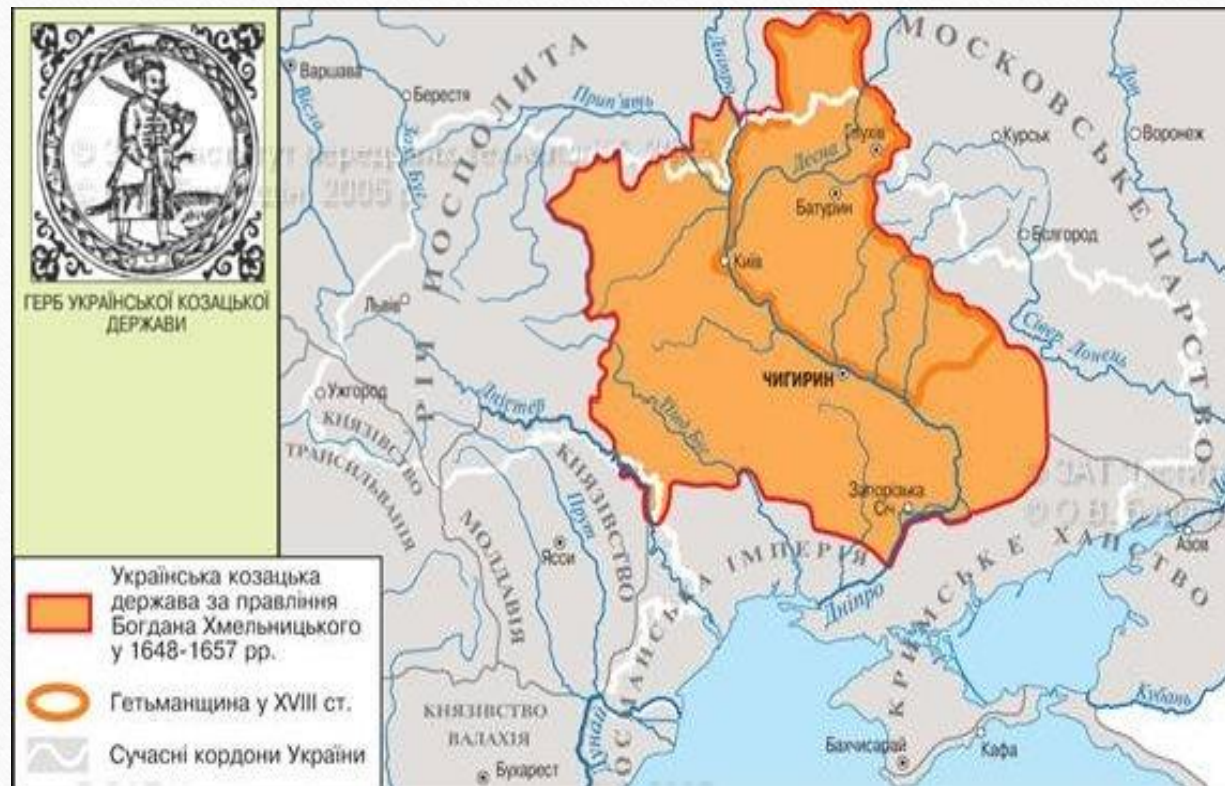
11 – 13 вересня 1648 – битва під **Пилявцями**

Перемир'я із Польщею після **облоги Замостя** (28 жовтня – 14 листопада 1648 р.)

Ознаки Козацької держави періоду Богдана Хмельницького:

- територія
- політико-адміністративний устрій
- політична влада
- суд і судочинство
- фінансова система та податки
- військо
- соціальна структура населення
- зовнішня політика
- правова система
- символіка

Політичний устрій Гетьманщини

Генеральна (військова) влада

Генеральний уряд

Гетьман

Старшинська рада

Генеральний писар
Генеральні судді
Генеральний обозний
Генеральний підскарбій
Осавул, хорунжий,
бумчужний

Військова, судова, адміністративна
влада

Скликання Генеральної і
Старшинської ради, видання
універсалів, участь в судочинстві,
керування фінансами, зовнішня
політикою, військом

Генеральна старшина

Питання війни і
миру,
адміністративні,
господарські,
правові питання

Пояснення до схеми:

- **генеральний писар** — керував Генеральною військовою канцелярією;
- **генеральний обозний** — відав артилерією і військовим постачанням;
- **генеральні судді (2)** — очолювали гетьманський суд;
- **генеральний підскарбій** — відав фінансами, керівник Військового скарбу;
- **генеральні осавули (2)** — найближчі помічники гетьмана у військових питаннях;
- **генеральний хорунжий** — хранитель військової корогви;
- **генеральний бунчужний** — хранитель гетьманського бунчука;
- **наказний гетьман (тимчасовий)** — командувач військових сил на час проведення певних бойових операцій.

Битва під Зборовом 1649 р. – перемога
Хмельницького

Битва під Берестечком 1651р. – перемога
Польщі

Зборівський договір

Білоцерківський договір

Влада гетьмана – Київське, Чернігівське,
Брацлавське воєводства

Влада гетьмана - Київщина

Реєстр козаків – 40 тис.

Реєстр козаків – 20 тис.

Державні посади в Гетьманщині – тільки
українці

Старшину і полковників затверджує
король РП

Євреї та єзуїти залишають Україну

Польська шляхта повертається до своїх
посад і маєтків, а селяни – до шляхти

Питання про унію та церковне майно – на
найближчому сеймі

Хмельницький розриває союз з Кримським
ханством, позбавлення дипломатичних прав

Учасники повстання амністовані

Молдавські походи

Воєнні дії козацького війська проти Молдови, союзниці Речі Посполитої

Мета: розірвання зв'язків Молдови і РП

I Похід (серпень – вересень 1650 р.) : захоплення козаками столиці Молдови Ясси. Князь Лупул відмовився від союзу с Польщею (Після битви під Берестечком (1651 р.) відновив їх.

II Похід (липень – серпень 1652 р.) : поновлено українсько-молдовський союз, весілля Розанди і Тимоша. У 1653 р. державний переворот в Молдові, Лупул втрачає владу.

III Похід (квітень – травень 1653 р.) : Хмельницький повертає владу Лупулу. Невдалий наступ на Валахію. Створення антиукраїнського союзу (Валахія, Трансільванія, Річ Посполита). Лупул знову позбавлений влади.

IV Похід (серпень – вересень 1653 р.) : невдалий похід на Молдову. Смерть сина Тимоша Хмельницького. Молдовський напрямок політики не дав бажаних результатів.

Становище Гетьманщини наприкінці 1653 р.

- Правобережжя спустошене через воєнні дії
- 1650 - 1653 рр. – голод, епідемії холери і чуми
- Зменшення населення приблизно на 30%
- Занепад господарського життя через війну
- Розчарування в правлінні гетьмана, виснаження від війни
- Формування антиукраїнської коаліції (Валахія, Трансільванія, Річ Посполита, Молдова)
- Гетьман шукає союзників у боротьбі з РП: перемовини з Туреччиною, Москвою, Волощиною, Семиградям, Швецією

Статті Б. Хмельницького (Березневі статті) 21 березня 1654 р.

- Визнання верховенства московського царя над Україною
- Реєстр козаків – 60 тис. із збереженням вольностей
- Гетьмана обирало козацьке військо і сповіщало про це царя
- Україна мала право на дипломатію (за виключенням Польщі і Туреччини)
- Податки збирали українські чиновники
- Збереження самоуправління в містах
- Збереження майна Київського духовенства
- Розташування російських військ у Києві та на кордонах з РП
- Москва зобов'язувалася розпочати війну з Польщею навесні 1654 р.
- Московсько-українські походи проти Кримського ханства

Значення московсько-українського договору:

Для України

Збереження державності, судового, військового, адміністративного устрою

Поява союзника у боротьбі із Річчю Посполитою та Туреччиною

Звільнення православної церкви від релігійних утисків

Для Московського царства

Зміцнилась боездатність за рахунок козацького війська

Нові родючі землі і сировинні родовища, українські податки

Захист Москви від турецько-татарських нападів

Віленське перемир'я

Було підписане у вересні 1656 р. між Польщею і Росією без участі України.

- Припинення війни між Московською державою і Річчю Посполитою
- Спільні військові дії проти Швеції, що напала на Польщу
- Московський цар мав можливість стати польським королем після смерті Яна Казимира

Б. Хмельницький намагався укласти коаліцію із Річчю Посполитою, але помер 6 серпня 1657 р.

Україна залишилася в оточенні ворогів її незалежності та без гідного наступника

Зміни в українському суспільстві внаслідок Національно-визвольної війни

- Зміна польської шляхти як панівного класу козацтвом, яке стало масовим явищем
- Покращення становища селянства
- Перетворення старшин на земельних магнатів. Як наслідок, назрівання у суспільстві громадянської війни
- Поширення влади місцевої старшини на міста, які мали сплачувати мито за торгівлю, тоді як козаки цього не робили
- Підтримка православного духовенства козацької верхівки
- Відсутність єдиної думки щодо можливого зовнішньополітичного партнерства: Москва, РП, чи інші держави

Доба Руїни

Період від смерті Богдана Хмельницького до початку гетьманування Івана Мазепи

Причини

Втрата загальнонаціонального лідера після смерті Б. Хмельницького

Розкол серед української: частина орієнтувалася на Москву, частина — на Річ Посполиту

Нездатність старшини поставити державні інтереси над особистими

Соціальні конфлікти, небажання рядового козацтва і селянства підпорядковуватися будь-якому уряду

Напади з боку Речі Посполитої, Москви, Османської імперії та Кримського ханства

Гетьманування Івана Виговського (1657 – 1659 рр.)

(І. Виговському доручено виконувати гетьманські повноваження до повноліття Юрія Хмельницького)

Політика:

- Збереження союзу з Московською державою
- Зв'язки з Кримом, Швецією, перемир'я з Польщею
- Укріплення становища козацької старшини і православної шляхти, роздаючи землі - наростання соціальної напруженості
- Придушення антигетьманської опозиції: економічна блокада Запоріжжя, придушення повстання полтавського полковника М. Пушкаря і кошового отамана Я. Барабаша, підтримуване Москвою (1658 р.)

Гадяцький договір (1658 р.)

Сторони: Гетьманщина, Річ Посполитая

Причини підписання: складна політична ситуація в Україні, підтримка Москвою антигетьманської опозиції, неприйняття методів московської політики

Зміст

- Велике князівство Руське, Польща та Велике князівство Литовське на рівних правах утворюють Річ Посполитую
- Обрання короля Речі Посполитої на загальному сеймі
- ВКР очолює гетьман, обраний довічно козацтвом, шляхтою та духовенством і затверджений королем. Гетьман - вища виконавча влада, голова збройних сил ВКР
- Вища законодавча влада у ВКР - Національні збори
- ВКР має незалежну фінансову, податкову і судову системи, власні гроші; справочинство українською мовою.
- Збройні сили ВКР: 30 тис. реєстру та 10 тис. найманців
- Гарантія козацьких прав та вольностей
- Скасування унії у ВКР, рівноправ'я православних і католиків
- Повернення польських феодалів в Україну, відновлення великого землеволодіння, кріпацтва, повинностей й податків
- Втрата гетьманом права на самостійні міжнародні зв'язки.
- Рівноправ'я Києво-Могилянської колегії та Краківського університету
- Свобода друку і слова (окрім образи королівської гідності).
- Перебування польських та литовських військ на території ВКР тільки в разі крайньої потреби і в підпорядкуванні гетьмана.

Результати діяльності І. Виговського

- відмова від незалежності України
- знищення соціально-економічних здобутків Національно-визвольної війни, загострення соціальних конфліктів
- Російсько-українська війна в наслідок підписання Гадяцького договору. В її ході отримав перемогу, але не зумів використати її через свою непопулярність
- Не зумів приборкати промосковськи налаштовану старшину, яка допомогла російській армії в 1659 р. захопити лівобережжя України
- До осені 1659 р. позиції І. Виговського послабшали навіть на Правобережжі. У жовтні 1659 р. Передав гетьманську булаву вже обраному новому гетьманові Ю. Хмельницькому і виїхав до Польщі. Згодом, був розстріляний за наказом тодішнього гетьмана П. Тетері

Гетьманування Юрія Хмельницького (1659-1663 рр.)

Переяславські статті (1659 р.)

- Розташування російських військ в Переяславі, Ніжині, Брацлаві, Умані, Чернігові
- Заборона козакам вести війни і мати зовнішні відносини без дозволу царя
- обрання гетьмана і старшини тільки з ухвали московського царя;
- гетьман має присягати на вірність московському цареві
- козаки мусять брати участь у московських війнах
- українська церква підпорядковується московському патріархові

Слободищенський трактат (1660 р.)

- Україна відновлювала державний зв'язок з Річчю Посполитою на основі Гадяцького договору 1658 р.
- Україна отримувала лише автономію на чолі з гетьманом.
- Українська армія зобов'язувалася взяти участь у воєнних діях проти Московської держави.

Фактично Гетьманщина перетворилася на автономію Московії, що спричинило велике незадоволення старшини, особливо на Правобережжі

Результати діяльності Ю. Хмельницького

- Правобережна Україна повернулася до складу Речі Посполитої
- Походи Ю. Хмельницького на Лівобережжя закінчилися невдачею. Наказним гетьманом Лівобережної України обрали Я. Сомка, який був за союз з Москвою

Це стало початком поділу Гетьманщини на **Правобережну і Лівобережну частини** та війни між окремими регіонами України.

У січні 1663 р. Ю. Хмельницький зрікся булави і постригся у ченці.

Гетьмани розділеної України

Правобережна Україна

Павло Тетеря (1663 – 1665)

- Орієнтувався на Польщу
- Невдалі спроби об'єднати Україну
- Не мав підтримки населення
- Безрезультатно вимагав від РП привілеїв для України

Павло Тетеря

Іван Брюховецький

Лівобережна Україна

Іван Брюховецький (1663 – 1668)

- **Батуринські статті (1663):** підтвержені умови Березневих і Переяславських статей, обмеження української торгівлі.
- **Московські статті (1665):** Україна фактично була підпорядкована царським воєводам, що викликало загальне незадоволення
- **Андрусівське перемир'я (1667):** правобережна Україна —> Польща
Лівобережна Україна —> Москва
Запорізька Січ – під спільним контролем
- У 1668 р. очолив антимосковське повстання за допомогою турків, але був вбитий козаками

Правобережна Україна

Петро Дорошенко (1665 – 1677)

- У 1668 р. об'єднав Лівобережжя і Правобережжя
- **Корсунські статті** (1669 р.): Туреччина оголосила війну Речі Посполитій
- Дорошенко боровся з уманьським полковником М. Ханенком, якого запорожці обрали гетьманом (визнав зверхність Польщі)
- **Буцацький договір** (1672 р.): Польща відмовилася від претензій на Правобережну Україну. Проте польський сейм не ратифікував угоду, тому війна тривала
- Татари і турки грабували Правобережжя. У 1675 р. Дорошенко передав посаду отаману Запорозької Січі І. Сіркові

Лівобережна Україна

Дем'ян Многогрішний (1669 – 1672)

- **Глухівські статті** (1669 р.): московські воєводи не втручалися в справи української адміністрації і залишалися тільки в Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині, Острі
- козацький реєстр - 30 тис. осіб;
- гетьман мав право на наймане військо (1 тис. осіб);
- податки збиралися козацькою старшиною;
- було обмежено перехід селян у козацтво;
- гетьманові заборонялася дипломатія
- резиденція гетьмана переносилася до Ватурина

Правобережна Україна

Юрій Хмельницький (1677-1681)

- Здійснив із турецько-татарською армією **Чигиринські походи**: отримав владу на спустошеній Правобережній Україні
- **Бахчисарайський мирний договір** (1681 р.) між Москвою і Туреччиною:
- Туреччина отримала Південну Київщину, Брацлавщину і Поділля
- кордон між державами встановлювався по Дніпру
- землі між Дністром та Бугом залишалися незаселеними 20 років
- татари, козаки і місцеве населення могли вільно полювати в південних степах обох берегів Дніпра
- Ю. Хмельницького позбавили гетьманської булави і стратили

Лівобережна Україна

Іван Самойлович (1672-1687)

- **Конотопські статті** (1672 р.):
Гетьман обмежувався в правах, заборона допомагати П. Дорошенку в його боротьбі з Річчю Посполитою
У 1674 р. проголосив себе гетьманом усієї України, здійснив невдалий похід на Правобережжя проти П. Дорошенка.
- **У 1676 р. став фактичним гетьманом і Лівобережжя.**
- За його правління (але без його участі) Москва і Річ Посполита підписали **Вічний мир** (1686 р.), за яким Україна остаточно поділена на дві частини

Наслідки Руїни

Суспільна криза Речі Посполитої завершилася загибеллю Польської держави наприкінці XVIII ст.

Туреччина зазнала поразки від Священної ліги, що призвело до її занепаду у XVIII ст.

Росія вийшла з Руїни ослабленою, її внутрішнє становище вимагало змін

Історичне значення Гетьманщини

Відіграла важливу роль у формуванні
Української держави

Багато нащадків козацької
старшини продовжили боротьбу за
відновлення української державності

Захищала український народ від
асиміляції, експлуатації та
національно-релігійних утисків з боку
сусідніх держав

Створення умов для остаточного
становлення українського народу,
розвитку його мови та культури

Дякую за увагу!